

I. STUDIA I ROZPRAWY

KATARZYNA SADOWSKA

ORCID 0000-0002-3150-8304

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

JERZY HAMERSKI - TWÓRCA POZNAŃSKIEJ PEDAGOGIKI „ŁEJERSKIEJ”

ABSTRACT. Sadowska Katarzyna, *Jerzy Hamerski – twórca poznańskiej pedagogiki „łejerskiej”* [Jerzy Hamerski – the Creator of Poznań’s “Łejery” Pedagogy] *Studia Edukacyjne* no. 78, 2025, Poznań 2025, pp. 7-25. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. Submitted: 02.12.2025. Accepted: 20.12.2025. DOI: 10.14746/se.2025.78.1

This study aims to present the profile and pedagogical concept of Jerzy Hamerski, the founder of the Poznań “Łejery” school. A review of existing and elicited sources made use of content analysis. The existing sources include scientific articles, “Łejery” publications, websites related to “Łejery” that contain press releases, and other relevant sources. Elicited sources include interviews conducted with J. Hamerski at Primary School No. 83 in the 2023/2024 school year. Additionally, participant observation conducted by the author in the 2023/2024 and 2024/2025 school years focused on the analysis of the social and physical spaces of Primary School No. 83 in Poznań and the implementation of the “Łejery” pedagogy concept.

Thanks to the non-standard solutions initiated and developed by J. Hamerski, the concept of “Łejery pedagogy” established in 1975 and the Emilia Waśniowska Primary School No. 83 in Poznań, established by Hamerski and Elżbieta Drygas (in 1990), remains an open concept, modified depending on the challenges of the modern world observed by teachers and parents. Children win the highest awards in inter-subject competitions and international competitions, learning in a favorable educational space.

Key words: Jerzy Hamerski, “Łejery”. Emilia Waśniowska Primary School No. 83 in Poznań, theatre in the education of children and youth

Wprowadzenie

Jerzy Hamerski jest założycielem poznańskich „Łejerów” – dziecięcego teatru gromadnego – rozwijanego od 1975 roku, dla którego w roku 1990 powołał do życia, wraz z Elżbietą Drygas, Szkołę Podstawową nr 83 im. Emilii

Waśniowskiej w Poznaniu. Jest to szkoła teatralna, demokratyczna i – jak na warunki polskich szkół – niestandardowa (Czekala, 2016, ss. 318-319). J. Hamerski to również „Makusyn”, uczący się fachu pod opieką harcmistrza Zbigniewa Czarnucha, pedagog, działacz społeczny i animator kultury. Także człowiek czynu, zdeterminowany, konsekwentny, aktywny. Jako wizjoner, tworzy dzieciom szczególne warunki edukacyjne, mając na uwadze, że jemu samemu w dzieciństwie i młodości, jak mawia, takich „zabrakło” (Kamińska, 2015).

Jego biografia splata się z biografiami wybitnych osobowości: współpracował z Janem Dormanem, miał zaszczyt poznać Aleksandra Kamińskiego, terminował u Heliodora Muszyńskiego w szkole eksperymentalnej i na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Do dzisiaj podejmuje pracę z wybitnymi polskimi artystami scen teatralnych, w tym na przykład z Aleksandrem Machalicą, Magdaleną Różańską, Danielą Popławską, Mariuszem Puchalskim, Piotrem Gąsowskim, Witoldem Dębickim. Pisząc o „Łejerach”, J. Hamerski wspomina:

skrzydła przypinali nam między innymi: Ludwik Jerzy Kern, Emilia Waśniowska¹, Małgorzata Musierowicz, Joanna Papużyńska, Joanna Kulmowa, Jarosław Lisiecki, Grzegorz Kasdepke, Lilianna Bardijewska, Juliusz Kubel, Marcin Przewoźniak i wielu innych pisarzy, poetów, muzyków, plastyków, aktorów, zwanych przez Łejerskich „Wzbogaczami” (Hamerski, 2020a).

Współpracował i współpracuje do dziś z wybitnymi artystami, między innymi Hanną Banaszak, Mariuszem Matuszewskim, Teresą Niewiarowską. Lista „wzbogaczy”² „Łejerskich” jest tak długa, że nie sposób wymienić wszystkich jej sygnatariuszy, jednak warto podkreślić, że Jerzy Hamerski przez szereg lat współdziałał także z Rzecznikiem Praw Dziecka – Markiem Michalakiem, a teksty piosenek „Łejerskich” tworzyła między innymi Wanda Chotomska. Osiągnięcia artystyczne opisywanego pedagoga i jego wychowanków oklaskiwała legenda „Solidarności” – Henryka Krzywonos-Strycharska, a talenty młodych „Łejerów” co roku przynoszą obfite plony Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy.

W pedagogice Jerzego Hamerskiego nie ma relacji władzy pomiędzy dorosłym a dzieckiem, nie buduje się dystansu społecznego poprzez stosowanie form powszechnych w zwyczajnych szkołach, urzędach, „ważnych” i „do-

¹ Emilia Waśniowska jest patronką Szkoły Podstawowej nr 83 w Poznaniu „Łejery”. W 2010 roku przedwcześnie zmarła E. Waśniowska została laureatką tytułu Wielkopolanki Stulecia.

² „Wzbogacacze” to osoby związane ze środowiskiem „Łejerów”, które wnoszą w pedagogikę „Łejerską” różnorodne wartości, partycypujące w budowaniu kultury Szkoły Podstawowej nr 83 im. Emilii Waśniowskiej „Łejery”, która jest systemowym rozwiązaniem pedagogiki „Łejerskiej”.

rosłych” instytucjach, bowiem już na poziomie komunikacji interpersonalnej brakuje „pań”, „panów”, a całą społeczność stanowią „druhowie” i „druhny”. Zwracanie się przez dzieci oraz współpracujących ze sobą w opisywanej społeczności dorosłych w formie: „druhu”, „druhno” jest inicjatywą Jerzego, który tę formę językową zapożyczył z harcerstwa artystycznego (z tzw. drużyn specjalnościowych), leżącego u podstaw jego koncepcji³.

Ponieważ słowo „Łejery” wywodzi się z poznańskiej gwary i oznacza dziecięcy zachwyt otaczającym je światem, Szkoła Podstawowa nr 83 wyglądem nie przypomina szkoły, a teatr. W budynku placówki przywiezionej w 1995 roku z Holandii na 13 tirach nie ma marmurowych korytarzy, wyizolowanych miejsc. Dzieci przemieszczają się po parterowym budynku w sposób swobodny, zaś przestrzeń wypełniona jest takimi rekwizytami, jak: zabytkowy fortepian, fotele pozyskane z likwidowanego poznańskiego kina „Bałtyk”, krzywymi zwierciadłami, teatralnymi marionetkami i tym podobne. Cała społeczność szkoły posługuje się „łejerskimi” neologizmami, korespondującymi z językiem dziecka i poznańską gwarą. Godłem szkoły jest uskrzydłony konik – zielony pegaz, a o instytucji tej mawia się, że stanowi „wypożyczalnię skrzydeł” (Hamerski, 2011).

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie sylwetki i koncepcji pedagogicznej Jerzego Hamerskiego – założyciela poznańskich „Łejerów”.

Posłużono się zatem analizą źródeł zastanych i wywołanych, której dokonano na podstawie analizy treści. Wśród źródeł zastanych należy wyszczególnić artykuły naukowe, publikacje „łejerskie” oraz powiązane z „Łejerami” strony internetowe zawierające informacje prasowe. Wśród źródeł wywołanych zaznaczono wywiady realizowane z J. Hamerskim na terenie SP nr 83 w roku szkolnym 2023/2024. Ponadto, posłużono się także obserwacją uczestniczącą, realizowaną przez autorkę w roku szkolnym 2023/2024 oraz 2024/2025, koncentrującą się na analizach: przestrzeni społecznej i fizycznej SP nr 83 w Poznaniu oraz sposobie realizowania koncepcji pedagogiki „łejerskiej”.

U źródeł pedagogiki „łejerskiej”

Jerzy Hamerski od początku swojej działalności był liderem, przyciągającym ludzi pragnących doświadczać sprawstwa, pragnących kształtować swoje tożsamości wśród osób o otwartych umysłach oraz osób twórczych (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). W latach dzieciństwa i młodości J. Hamerski był uczniem stalinowskiej szkoły, jednocześnie mini-

³ Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego w trakcie wywiadów realizowanych w roku szkolnym 2023/2024 na terenie SP nr 83 w Poznaniu.

strantem w pobliskim kościele, a także harcerzem zrzeszonym w harcerstwie krajoznawczym, zorientowanym na współdziałanie i aktywność artystyczną (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Po ukończeniu Szkoły Podstawowej w Nowej Soli podjął naukę w technikum leśnym, jednak uznał, że profil kształcenia mu nie odpowiada i jak wspomina:

Moja przyszłość rysowała się dość jasno – postanowiłem zostać nauczycielem. Dlatego poszedłem do liceum pedagogicznego. Tam, za sprawą pewnych sukcesów artystycznych, zacząłem się wahać: zostać artystą czy belfrem? Postanowiłem, że będę jednym i drugim, ale wśród dzieci, w harcerstwie, w szkole, na scenie. I tak pięknie i twórczo jest do dziś (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Założyciel „Łejerów” w roku akademickim 1964/1965 ukończył także wychowanie muzyczne w Studium Nauczycielskim w Słupsku, a ponadto odbył wiele kursów doskonalących i studiów podyplomowych, w tym również w dziedzinie instruktora teatru (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Druh Jurek⁴ czasy młodości wspomina w następujący sposób:

po 1956 roku, miejscem moich artystycznych popisów stało się prawdziwe, reaktywowane harcerstwo, a właściwie wieczorne ogniska czy kominki, na których robiłem za „gwiazdę”, prezentując skecze, monologi i śpiewając przy akompaniamencie akordeonu (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

We wrześniu 1965 roku podjął pracę w Przyborowie, „w małej wiosce nad Starą Odrą nieopodal rodzinnej Nowej Soli” (Hamerski, brak daty, s. 51). Harcerskie ogniska i kominki z pieśniami, skeczami, monologami, recytacjami przyciągały coraz liczniejszą dziecięcą i dorosłą publiczność, przemieniając małą wiejską szkołkę w wiejskie centrum kultury (Hamerski, brak daty, s. 52).

Duży wpływ na „łejską” pedagogikę wywarła wieloletnia współpraca Jerzego ze wspomnianym już harcmistrzem Zbigniewem Czarnuchem – założycielem Makusynów (Sadowska, 2024a, ss. 59-63). Makusyny w latach 60. XX wieku stanowiły legendarną grupę harcerzy, działających w okolicach Zielonej Góry. Ich bohaterem był Kornel Makuszyński. Makusyny podczas niezliczonych rajdów rowerowych poznawały bliższą i dalszą okolicę ziemi lubuskiej, uczyły się poprzez doświadczanie historii, a „twórcze krajoznawstwo procentowało odkrywaniem przez młodych małej i dużej ojczyzny oraz samych siebie” (Korcz-Dziadosz, 2020a).

Z. Czarnuch

kierował się jasno sprecyzowanymi normami: „każdemu szacunek i wymagania” oraz „bawiąc się, sami bawimy drugich”, dlatego doskonale wiedział, że [...] stawianie za-

⁴ O Jerzym Hamerskim w społeczności poznańskich „Łejerów” mówi się „Druh Jurek”.

dań i wspólne wypracowywanie celów, a następnie działanie, by ten powszechnie zaakceptowany cel osiągnąć, to prosta droga do wytworzenia niezwykle pozytywnej więzi w grupie (Korc-Dziadosz, 2020b).

Te same normy są fundamentem pedagogiki „łejerskiej”.

W Poznaniu (od 1969 roku) J. Hamerski współpracował z Heliodorem Muszyńskim, biorąc udział w „słynnym wówczas pedagogicznym eksperymencie poznańskim” (Hamerski, Drygas, 2024, s. 14). W mieście tym powołał do życia szczerp „Timurowców”, będący w założeniach autora „pomostem między szkołą a podwórkiem”⁵. Inspirację zaczerpnął z książki Arkadego Gajdara, którą odczytał w kategoriach konieczności zaszczepienia w młodych ludziach niesienia pomocy potrzebującym (Hamerski, Drygas, 2024, s. 15). Następnie, w Szkole Podstawowej nr 76 mieszczącej się przy ul. Sierakowskiej w Poznaniu, działając pod opieką H. Muszyńskiego, wraz z Barbarą Śreniowską założył szczerp o nazwie „Otwarci” (Hamerski, brak daty, s. 9), by „otwierać” młodych ludzi czterema kluczami służącymi, według programu wychowawczego „Otwartych” do otwierania rąk, serc, głów oraz oczu (Hamerski, brak daty, s. 9; Hamerski, 1981).

„Łejery” powstały w 1975 roku w Poznaniu, jako dziecięcy teatr gromadny w ramach Harcerskiej Drużyny Artystycznej. Jerzy Hamerski zdawał się doskonale wiedzieć, iż ekspresja twórcza zapobiega jednostronnemu rozwojowi osobowości. W latach 80. na stałe do Jerzego Hamerskiego dołączyła Elżbieta Drygas, prowadząca w owym czasie amatorski młodzieżowy zespół teatralny „Układ” (Nowicka, 2015).

Harcerskie „Łejery” w 1990 roku odnalazły swoje systemowe rozwiązanie, kiedy Jerzy Hamerski z Elżbietą Drygas założyli pierwszą w kraju teatralną zerówkę, mieszczącą się wówczas w Młodzieżowym Domu Kultury nr 2 na poznańskiej Cytadeli (Karasińska, 2015, s. 40), a następnie Szkołę Podstawową „Łejery” o profilu teatralnym (Sadowska, 2024b). Od początku jednym z założeń edukacyjnych poznańskich pedagogów była ścisła współpraca ze środowiskiem rodzinnym dziecka (por. Hamerski, 2012; Drygas, Hamerski, 2024). Jak zaznacza założyciel szkoły, celem przyjętym w placówce nie jest kształcenie aktorów, a wykorzystanie teatru i wychowania przez sztukę do wspomagania wszechstronnego rozwoju dzieci (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Od lat 80. Elżbieta i Jerzy są nierozłączni nawet „po przejściu na emeryturę” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...), bowiem oboje:

⁵ Uzasadnienie do projektu uchwały Rady Miasta Poznania w sprawie nadania tytułu „Zasłużony dla Miasta Poznania” Panu Jerzemu Hamerskiemu; Jerzy Hamerski | Odkryj Poznań | Poznan.pl (www.poznan.pl).

zamieszkali w Rejowcu, niedaleko Puszczy Zielonki. W jednym domu, ale podzielonym na pół. Dzielą wspólny ganek. Wywieszają transparent w stylu socjalistycznym: „Budownictwo dwuslingowe przyszłością narodu”. Bo osobne cztery kąty to dla nich sposób na to, by nie mieć siebie nawzajem dość (Nowicka, 2015).

J. Hamerski, pomimo że do Poznania przybył z ziemi lubuskiej z Nowej Soli, Uchwałą XLVIII/834/VII/2017 Rady Miasta Poznania z 16 maja 2017 otrzymał tytuł „Zasłużony dla Miasta Poznania”⁶. W 2017 roku został laureatem Nagrody im. Ireny Sendlerowej za wieloletnią pracę wychowawczą (zaszczyt ten, wraz z Jerzym, odebrała także Elżbieta Drygas), w 2013 roku – nagrodzony Odznaką Honorową za Zasługi dla Ochrony Praw Dziecka, a w 2005 roku otrzymał Order Kawalera Uśmiechu. Laureat, odbierając Order Kawalera Uśmiechu oświadczył, iż: „każdy medal ma dwie strony, a jego ma trzy: awers, Łejer i rewers. Awers to dom rodzinny, Łejer – świat dzieci, rewers – świat dorosłych”⁷. Od roku 2024 Jerzy zasiada w Międzynarodowej Kapitulie Order Uśmiechu⁸.

W Nowej Soli Jerzego Hamerskiego do dzisiaj wspomina się jako niezwykłą osobowość (Turowski, 2022), a dźwięk hejnału kurantu granego na wieży Re Odra stanowi melodię piosenki Jerzego, napisanej dla miasta ponad 60 lat temu (Bekulard, 2020, s. 151). Jak zaznacza Eliza Gniewek-Juszczak w 280. rocznicę powstania miasta:

Nie trzeba już patrzeć na zegarek, kiedy brzmi melodia Jerzego Hamerskiego w mieście. Ten kurant wyznacza mieszkańcom Nowej Soli godzinę 12 (Gniewek-Juszczak, 2023).

Druh Jerzy jest autorem licznych realizacji telewizyjnych, emitowanych przez TVP1, w tym między innymi: „Wyłącz telewizor”, „Śpiewanki rodzinne” i „Spotkania z lokomotywą”. W roku 1995 teledysk „Jak to jest”, którego był autorem został nominowany do nagrody Emmy⁹. Pedagog ten współtworzył szereg widowisk, których tematyką były prawa dziecka, w tym między innymi: „Dzieci też mają głos” w roku 1994 (przygotowane na I Festiwal Teatrów dla Dzieci i Młodzieży „Korczak dzisiaj”) czy, w 1999 roku, „Masz prawo do swych praw”, które wystawiane było przez Teatr „Łejer” we Francji, Niemczech, Holandii i na Ukrainie (Klimek, 2013). Wiele lat J. Hamerski był współpracownikiem Stowarzyszenia Nauczycieli Edukacji Początkowej (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Współtworzył materiały metodyczne dla nauczania początkowego, między innymi

⁶ Jerzy Hamerski | Odkryj Poznań | Poznan.pl (www.poznan.pl).

⁷ Jerzy Hamerski | Odkryj Poznań | Poznan.pl (www.poznan.pl).

⁸ <http://orderusmiechu.pl/kapitula/>.

⁹ <https://lejery.love/jerzy-hamerski/>.

podręczniki *Słońce na stole* oraz *Nasz Elementarz* (por. Hamerski, Jakubowska, Józwiak, Putkiewicz, 2014; Czekala, 2016/2017, s. 16; Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Dorastanie w okresie PRL

Biografia Druha Jurka obejmuje burzliwy okres zakończenia działań wojennych, dzieciństwo i dorastanie w czasach totalitaryzmu, represji, kryzysów gospodarczych kraju, zniewolenia i odcięcia od demokratycznego świata. Podczas kształtowania się źródeł idei dla stworzenia unikatowej do dziś w Polsce koncepcji pedagogiki „łejerskiej”, doświadczał całej charakterystycznej dla „ludowej”, istniejącej w latach 1944-1989 Polski, prorosyjskiej polityki. W okresie, w którym dorastał:

Nadrzędnym celem perspektywicznym oddziaływania na młode pokolenia już w początkach tzw. Polski Ludowej uznano przekonanie do specyficznej wizji świata prezentowanej przez obóz władzy; przekształcenie świadomości Polaków w kierunku odejścia od światopoglądu religijnego na rzecz światopoglądu materialistycznego; wytworzenie akceptacji i wspierania ideologii marksistowsko-leninowskiej, socjalistycznej gospodarki, systemu sojuszy międzynarodowych opartego na dominacji ZSRR oraz systemu politycznego opartego na dominacji PPR/PZPR, a także celów strategicznych i bieżących posunięć politycznych, zarówno tzw. obozu socjalistycznego na świecie, jak i tzw. władzy ludowej w Polsce (Osiński, 2010, s. 110).

J. Hamerski wspomina:

Szkołę podstawową przyszło mi zaliczyć w czasach stalinowskich. Nosila imię Zoi Kosmodemiańskiej, radzieckiej bohaterki. Zorganizowano w niej też harcerstwo, będące prawie wierną kopią radzieckich pionierów. Jedynymi oznakami polskości było to, że zamiast pionierskiej gwiazdy, po przyrzeczeniu przypinano nam tzw. „czuwajkę” – zamiennik krzyża harcerskiego. Umundurowani byliśmy jak pionierzy, w białe koszule i czerwone chusty. Organizacyjnie klasa stanowiła zastęp, podzielony na „ogniwa” (zespoły). Pieśni śpiewaliśmy po polsku, ale wiele z nich było tłumaczeniami z rosyjskiego, niektóre zresztą bardzo piękne. Mieliśmy też wiele spotkań z radzieckimi pionierami – dziećmi żołnierzy stacjonujących w okolicach Nowej Soli (Szprotawa, Legnica) (Hamerski, 2020b).

Druhowi udało się owej indoktrynacji uniknąć, jak przekonuje, dzięki jego rodzicom (Bronisławowi i Krystynie Hamerskim), którzy starali się zapewnić dzieciom wszechstronne warunki do rozwoju i ukazywali im różnorodne perspektywy (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Jak wspomina, choć uczęszczał do szkoły o silnie politycznym programie edukacyjnym, to jednocześnie „biegał” systematycznie w stroju ministranta do kościoła,

który wybudowany był naprzeciw szkoły (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Zaznacza: „w niedziele (pod silnym wpływem rodziców) przywdziewałem białą komżę i czerwoną pelerynkę ministranta, by gorliwie służyć do mszy” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Jerzy wspomina, że zamiłowanie do teatru towarzyszyło mu od dzieciństwa, a swoje pierwsze realizacje wystawiał na nowosolskim podwórku oraz w rodzinnym domu, angażując w swoje poczynania rodzeństwo i grono koleżeńskie:

W domu byłem animatorem zabaw dla młodszego rodzeństwa. Marzenia, by być księdzem (wpływ ministrantury) urzeczywistniałem, tworząc domowy teatr liturgiczny. Młodsze rodzeństwo zaganiałem do budowania ołtarza z toaletki, balasek z deski do prasowania, kościelnego sztandaru z miotły i ręcznika. Ja zaś, w roli księdza, odprawiałem mszę po łacinie. Siostra i brat pełnili rolę ministrantów, pobrzękując pękami kluczy zamiast dzwonków. Byłem chyba prekursorem przeniesienia na podwórko średniowiecznego teatru liturgicznego Ludus Paschalis (Hamerski, 2020c).

Wydaje się jednak, że w okresie dorastania największą inspiracją stało się dla założyciela „Łejerów” Liceum Pedagogiczne w Nowej Soli. Wspomina przede wszystkim prof. Marię Kędzierzawską, która umożliwiała młodzieży organizację wielu przedsięwzięć artystycznych i rozbudzała w przyszłych pedagogach zamiłowanie do kultury (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Jak pisze:

Wszedłem w świat niezwykle, pełen muzyki, śpiewu, młodzieńczego i dziecięcego gwaru. To właśnie tutaj zacząłem twórczo rozwijać swoje predyspozycje artystyczne, intelektualne i przywódcze. Obowiązkiem każdego żaka była m.in. gra na wybranym instrumencie – najczęściej wybierano mandolinę lub skrzypce. Ja doskonaliłem wcześniejszą umiejętność gry na akordeonie (Hamerski, 2020c).

Jak Druh wspomina dalej:

W liceum działały liczne zespoły klasowe i ogólnoszkolne: chóry, orkiestry, duety, tercety, kwartety i kwintety wokalne i muzyczne. Działał też teatr szkolny. Byłem w swoim żywiole (Hamerski, 2020c).

Teatr dziecięcy

Formuła dziecięcego teatru gromadnego, jak zaznacza J. Hamerski:

zrodziła się z doświadczeń dzieciństwa. Dzieciństwa pozornie ubogiego, bo bez telewizora i komputera, ba nawet roweru. Trzeba było te wynalazki czymś zastąpić, by można było przenosić się w inne obszary, inne krainy, aby uciec od świeżych jeszcze ran okrutnej wojny. Porzucony przez Niemców wrak samochodu, zardzewiałe

obręcze rowerów, kije, deski, sznurki, szmaty itp. oto rekwizyty, które dzięki dziecięcej wyobraźni stawały się inspiracją do najbardziej fantastycznych zabaw. Za chwilę ożywione przedmioty zaczęły uczestniczyć w wielkiej przygodzie. Popychana kijem fajerka czy obręcz koła roweru, uruchamiana specjalnie wygiętym drutem, stawała się wysięgowym motocyklem (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Druh podkreśla w swoich rozważaniach często, iż obdarzony został talentami muzycznymi:

Co wzięłem do ręki, to grało. Bardzo modnym wówczas instrumentem był akordeon, na którym nauczyłem się grać „z kapelusza”, czyli ze słuchu. Dom, szkoła, kościół i podwórko to najważniejsze miejsca akcji moich dziecięcych, nieświadomych spotkań z teatrem (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Założyciel „Łejerów” wspomina, iż w domu jego pierwsze zawodowe marzenia (by być księdzem) urzeczywistniał poprzez organizowanie domowego teatru liturgicznego. Hamerski wspomina ten teatr w następujący sposób:

Młodsze rodzeństwo zaganiałem do budowania ołtarza z toaletki, balasek z deski do prasowania, kościelnego sztandaru z miotły i ręcznika. Ja zaś, w roli księdza, odprawiałem mszę po łacinie. Siostra i brat pełnili rolę ministrantów, pobrzękując pękami kluczy zamiast dzwoneczków (Hamerski, 2020c).

Także i na wzmiankowanym już podwórku Jerzy spostrzegł, że „proponowane” przez niego „zabawy podobają się innym” (Hamerski, 2020c). Pierwszą sztuką, „którą usiłował wystawić” w podwórkowym teatrze był wspomniany już „Timur i jego drużyna” (Hamerski, 2020c). Jerzy informuje:

sam przygotowałem adaptację, zaprojektowałem scenografię i wytypowałem obsadę. Siebie obsadziłem oczywiście w roli Timura, a Stefunię, w której się podkochiwałem, w roli Zoi. Przedstawienie skończyło się kląpą z powodu braku wszelkich doświadczeń (Hamerski, 2020c).

J. Hamerski dzieli się także motywacjami do utworzenia wyjątkowej, opartej na szacunku do drugiego człowieka szkoły. Dla Druha Jurka powiedzenie „bodajbyś cudze dzieci uczył” jest „nie przekleństwem, a błogosławieństwem” (Informacja uzyskana od Jerzego Hamerskiego...), spełnieniem jego młodzieńczych pragnień. Opisuując powstanie Szkoły Podstawowej nr 83 w Poznaniu, zaznacza:

Każde dziecko to odrębna historia. Dzieci takie jak inne, tylko struny odbioru świata mają jakieś czulsze, wrażliwsze. Łatwiej u nich o zachwyt, ale też i znacznie łatwiej o cierpienie, czasami zbyt duże. Więc uciekają, stają się „inne”. Inne to znaczy nieznośne, histeryczne, przemądrzałe, dziwne, jakieś nienormalne. Nienormalne? A co rozumieamy przez normalność? Najczęściej przeciętność, średnią normę, nie sprawianie

kłopotów. Co robią więc dzieci „inne”? Przede wszystkim boją się swojej „inności”, przystosowują się do przeciętnej, bronią agresją, ucieczką w dziecinność, w świat marzeń, w który tak łatwo się przenieść i gdzie bez trudu zdobywa się poczucie bezpieczeństwa, uznanie, poczucie swojej wartości. Po co więc wysilać się w świecie rzeczywistym, tak trudnym? (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

J. Hamerski jest przekonany, że:

Wszystkie te drogi prowadzą do jednego: energia zużywana jest na obronę, ucieczkę, przystosowanie, a nie na to, by rozwijać w sobie to, czym się zostało przez los obdarzonym. I te dary jakże często giną bezpowrotnie (Hamerski, 2020d).

Jak podkreśla założyciel „Łejerów”:

dla takich dzieci stworzyliśmy szkołę. Szkołę, której nam w dzieciństwie zabrakło. Nam – Eli i Jurkowi. Takiego miejsca dla dzieci „specjalnej troski”, a więc dzieci szczególnie wrażliwych, z bogatą wyobraźnią, uzdolnionych artystycznie, o których mówimy, że im „w duszy gra” (Hamerski, 2020d).

Druh Jurek przekonuje, iż jego intencją nigdy nie było naginanie

dzieci do żadnych określonych z góry wzorców, ani też przywiązywanie się za bardzo do pedagogicznych koncepcji (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Jak twierdzi:

Codziennie, krok po kroku chcieliśmy dopasować naszą szkołę do dziecka, a nie dziecko do szkoły. Mieliśmy świadomość, że jesteśmy obarczeni szkołą przeszłości w czasach socjalizmu, której istota polegała na tym, że kształtowała dziecięce osobowości w sposób uzależniony i niesamodzielny (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Jerzy i Elżbieta, założyciele Szkoły Podstawowej nr 83 im. Emilii Waśniowskiej w Poznaniu, przyjęli, iż każdy młody człowiek jest indywidualnością, ma osobiste oczekiwania, możliwości, dyspozycje, własny, niepowtarzalny kontekst życia rodzinnego (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Ponieważ zaproszone do szkoły „dziecięce indywidualności” mogą napotkać trudności związane z „dostosowaniem się” do pewnych reguł życia społecznego, „do bezkonfliktowego życia w gromadzie”, Jerzy Hamerski wraz z zespołem pedagogów uznali, „że receptą na pielęgnowanie tych indywidualności, przy zachowaniu prawidłowego funkcjonowania w zespole” może być formuła teatru gromadnego¹⁰. Ich „przepis” na „dzie-

¹⁰ Wypowiedzi zawarte w tekście w cudzysłowie, a nieopisane adresem bibliograficznym są cytatami zapożyczonymi od Jerzego Hamerskiego.

cięcy teatr gromadny” zakłada, iż zabawa z dziećmi w teatr nie jest celem, ale środkiem, co oznacza, że teatr postrzegany jest w szkole jako „klucz” do wspierania rozwoju, metoda edukacji dzieci poprzez gry i zabawy teatralne (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Szkoła Podstawowa nr 83 im. Emilii Waśniowskiej „Łejery” w Poznaniu – wspomnienia o powstaniu placówki

Z Elżbietą Drygas Jerzy Hamerski podjął współpracę w latach 80. XX wieku i od tego czasu pedagogdy działają wspólnie (Nowicka, 2015):

Jak mówi sam Hamerski, są jak dwie połówki jabłka. Zawsze to Jurek i Ela, Ela i Jurek. – Jurek jest głową, Ela szyją – śmieją się znajomi. To tandem: – Częściej przy kierownicy jestem ja, ale gdy Ela uznaje, że ma rację, to spycha mnie z siodełka i przejmuję stery – opowiada Hamerski (Nowicka, 2015).

Pomimo tego, że jak mawia Elżbieta Drygas, „przy Jurku nie można głośno marzyć” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...), to „zamarzyła” się im szkoła (Hamerski, 2011, s. 11). E. Drygas przekonuje, że nie posiada kompetencji przywódczych, jednak nie przeszkodziło jej to:

...w konsekwentnej realizacji marzeń. Tak było w przypadku szkoły „Łejery”, którą wspólnie z Jerzym stworzyli w 1990 roku. Początkowo była to 18-osobowa teatralna zerówka w Młodzieżowym Domu Kultury nr 2, gdzie dzieci uczyły się poprzez zabawy teatralne. Eksperyment spodobał się uczniom i rodzicom. Przybywało chętnych i klas, i trzeba było wynieść się z MDK-u. O pomoc zwrócili się do Caritasu w Holandii, bo usłyszeli, że ufundował jedną ze szkół w Lesznie. Udało się: „Łejery” dostały budynek w częściach, które przywieziono z Holandii. Ela słyszała od ludzi, że taki budynek rozsypie się po kilku latach (Nowicka, 2015).

Na otwarcie „lejerskiej holenderki” zaproszono mnóstwo gości, w tym urzędników: prezydenta Poznania Wojciecha Szczęsnego Kaczmarka, nazywanego ojcem chrzestnym szkoły, jego prawą rękę do spraw oświaty Katarzynę Kretkowską oraz przedstawicieli kuratorium, którym miał kaktus na ręce wyrosnąć, jeśli szkoła powstanie. Specjalnie dla nich przy wejściu do budynku powieszono kaktus „dla tych, którym miał wyrosnąć”. Nie zabrakło też gości z Holandii – wraz z władzami szkoły pojawiła się 60-osobowa grupa dzieci. (...) Dyrektor szkoły z Mierlo, Jelke Sanders mówił łamaną polszczyzną: „Szkoła jest taka ładna, że chcielibyśmy mieć ją z powrotem” (Koral, 2016).

Szkoła Podstawowa nr 83 im. Emilii Waśniowskiej w Poznaniu jest szkołą prowadzoną przez Wydział Oświaty Urzędu Miasta Poznania, nadzór nad placówką sprawuje Kuratorium Oświaty, szkoła funkcjonuje na podstawie statutu, w którym ujęto eksperyment pedagogiczny „Teatr jako środek

wszechstronnego rozwoju ucznia – nauka przedsiębiorczości”¹¹. Jako szkoła bezpłatna, jest jedną z wielu szkół podstawowych w Poznaniu, jednak od tak zwanych zwyczajnych szkół odróżnia ją przestrzeń fizyczna i koncepcja edukacyjna. Mieści się w, przywiezionych z Holandii w 1995 roku przez Jerzego Hamerskiego i rodziców „lejerskich” uczniów, barakach, co sprawia, że przestrzeń placówki na charakter otwarty (Lechmann, 2015). Jakkolwiek nie ma w niej dzwonek, to mimo tego w placówce panuje atmosfera nauki, pracy, a kiedy czas pozwala – gwarnej zabawy. W klasach 1 - 3 dzieci pracują z lalką teatralną, która towarzyszy im każdego dnia i stanowi motyw przewodni projektów edukacyjnych oraz okolicznościowych imprez (Zawadzka, Sypniewski, 2019/2020).

J. Hamerski zaznacza, że szkoła tworzona była przez niego i Elżbietę

ze świadomością dwóch poważnych zagrożeń dotyczących dzieci. Z jednej strony to zanik poczucia bezpieczeństwa w szkole, rodzinie i innych miejscach, z drugiej zaś rolę nauczyciela i wychowawcy zaczął przejmować telewizor i komputer (Hamerski, 2020d).

Druh przekonuje także, że to właśnie z powodu troski o jakość dzieciństwa tak on, jak i Elżbieta

zaczęli mościć naszym dzieciom swojskie gniazdko, by czuły się bezpiecznie, by znalazły w nich miejsce gwarantujące swobodny, twórczy rozwój, miejsce, gdzie się głęboko przeżywa, doświadcza, rozumie (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Pedagodzy ci, zdając sobie sprawę z faktu, iż środki masowego przekazu stają się niemalże wiodącym środowiskiem wychowania współczesnych dzieci, jeszcze w latach 90. XX wieku rozpoczęły realizację programu: „Wyłącz telewizor – włącz się sam” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...), który miał na celu

„zarażanie” dzieci potrzebą czytania, bywania wśród zwierząt i roślin, śpiewania pieśni i codziennego słuchania Chopina czy Mozarta w czasie relaksu. To „zarażanie” przybierało też formy wyższego wtajemniczenia – kreacji, a więc wyrażania siebie piórem, pędzlem, słowem i gestem (Hamerski, 2020d).

J. Hamerski mówi o tym, że pragnieniem Elżbiety i jego było nauczenie dzieci samodzielności, odpowiedzialności,

niezależności od opinii innych ludzi, wyrażania uczuć żalu, złości, mówienia „nie”, obrony własnych praw, sposobów rozwiązywania konfliktów, także wyrażania uczuć

¹¹ Załącznik nr 1 do Uchwały Rady Pedagogicznej nr III/2022/2023 z 29 sierpnia 2022 roku, Statut Szkoły Podstawowej nr 83 „Lejery” im. Emilii Waśniowskiej.

pozytywnych, poznawania siebie, tworzenia własnego pozytywnego portretu, lubienia siebie. A gdy to nie pomagało, to wyładowania złości na poduszce, uspokojenia przez jogę i relaks (Hamerski, 2020d).

Opisywani pedagodzy stworzyli szkołę nie tylko bez dzwonek, szkołę o teatralnym charakterze i harcerskich tradycjach, bowiem autorski program Elżbiety i Jerzego „to także nauka demokracji” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...):

Łejery to małe państwo zwane Republiką Łejerską, w którym obowiązuje mała konstytucja, godłem jest zielony konik ze skrzydłami, a hymnem „Nasz konik” z tekstem napisanym przez Wandę Chotomską (Czekala 2015).

W tej pozornie totalnej, bowiem szkolnej, instytucji funkcjonuje trójpodział władzy:

Władzą ustawodawczą jest parlament – senat tworzą nauczyciele i wybrani rodzice, a sejm – dzieci wybierane na początku każdego roku w wyborach. Władzę wykonawczą sprawują prezydent i wiceprezydenci – czyli dyrektor i jego zastępcy, a także wychowawcy oraz premierzy i wicepremierzy klas, którzy zastępują tradycyjnych przewodniczących klas. Szkolny trybunał tworzą nauczyciele i wybrani w wyborach na sędziów uczniowie. Zajmuje się on tylko najpoważniejszymi wykroczeniami oraz rozwiązywaniem konfliktów pomiędzy uczniami różnych klas. Pozostałe sprawy rozwiązywane są w klasowym gronie (Czekala 2015).

Szkoła od 2006 roku nosi imię Emilii Waśniowskiej – poznańskiej poetki, która przez wiele lat współpracowała z Jerzym oraz Elżbietą (Drygas, Hamerski, 2008).

„Scena Wspólna”

Pedagogiczne i artystyczne doświadczenie obojga założycieli, wzbogacone teoretycznymi koncepcjami prof. Heliodora Muszyńskiego, odpowiedziało im, że teatr jest wspólnym narzędziem wspomagającym wszechstronny rozwój dziecka. Szkoła i Teatr Łejery są instytucją, która na trwałe zakorzeniła się w pejzażu szkolnym i artystycznym Poznania, a dalsze (niekoniecznie teatralne) losy większości ich wychowanków świadczą o głębokiej słuszności przeświadczeń, poglądów i wynikającej z nich praktyki wychowawczej Elżbiety Drygas i Jerzego Hamerskiego (Tysza, 2014).

Dlatego też

po wieloletnich staraniach udało się zbudować przy szkole teatr, który od września 2013 roku stał się: Scena Wspólna Teatru „Łejery” i Centrum Sztuki Dziecka w Poznaniu. Jest on miejscem prezentacji zarówno teatrów dziecięcych i młodzieżowych, jak

i spektakli zawodowych, wartościowych wychowawczo i artystycznie, adresowanych do tych grup wiekowych¹². W sali oprócz sceny jest do 200 miejsc na widowni oraz garderoby¹³.

Druh Jerzy podczas otwarcia budynku „Sceny Wspólnej” zaznaczał, że ów teatr, „to teatr marzeń, a dla naszych widzów nowa placówka teatralna – teatr rodzinny, w którym każdy znajdzie coś dla siebie”¹⁴.

„Scena Wspólna”, mieszcząca się w Poznaniu na ul. Brandstaettera 1, przy szkole oraz parku na Cytadeli, określana jest także mianem teatru impresaryjnego, który powstał w wyniku inicjatywy i współpracy Stowarzyszenia Łejery i Centrum Sztuki Dziecka¹⁵. Miejsce to łączy w sobie sztukę i edukację. Odbывające się w nim wydarzenia kulturalne pełnią przede wszystkim funkcję dydaktyczną. Wśród takich wydarzeń można odnotować wystawy, projekcje, dyskusje, koncerty, spektakle, także z udziałem młodych uczniów oraz absolwentów Szkoły Podstawowej nr 83 w Poznaniu. Ponieważ „Łejerskie dzieciaki zawsze potrafiły robić teatr z niczego” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...), 17 września 2013 roku odbyło się uroczyste otwarcie sceny, na której odtąd „można zrobić wszystko” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Druh Jurek dowodzi, iż:

Scena Wspólna powstawała przy udziale sztabu życzliwych ludzi. Wizję architektoniczną stworzyli Przemek Borkowicz i Marcin Olejniczak, ale nad każdym szczegółem spędzaliśmy wszyscy wiele godzin, żeby teatr był przyjazny dzieciakom, funkcjonalny, żeby pasował do otaczającej nas Cytadeli, no i do szkoły. Bo szkoła teatralna bez teatru jest jak szkoła sportowa bez boiska. Mamy więc wieżę (bo Przemek kocha wieże), na której można będzie grać sceny balkonowe. Mamy dwie kurtyny, które otwierają się na dwie widownie. Scena jest „mobilna”. Nie brakuje cudnych zaułków i tajemniczych zakamarków. Mamy też wielkie foyer (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

W 2015 roku na Scenie Wspólnej odbyła się premiera książki, która opowiada o 40 latach pedagogiki łejerskiej. Publikację stworzył Marcin Przewoźniak, który „w swojej detektywistyczno-przygodowej powieści «Trzy przystanki do teatru» przedstawił dzieje szkoły oraz teatru «Łejery» od początku ich powstania” (Theus, 2015).

M. Przewoźniak wyjaśnia, iż „pomysł na książkę pochodzi od druha Jurka, czyli Jerzego Hamerskiego, który zamarzył sobie, żeby 40-lecie «Łejarów»

¹² Szkoła Łejery – REPUBLIKA ŁEJERSKA (lejery.pl).

¹³ „Scena wspólna” otwarta przez A. Komorowską – publikacja z 17.09.2013, <https://radio-poznan.fm/informacje/pozostale/scena-wspolna-otwarta-przez-a-komorowska>.

¹⁴ „Scena wspólna” otwarta przez A. Komorowską – publikacja z 17.09.2013, <https://radio-poznan.fm/informacje/pozostale/scena-wspolna-otwarta-przez-a-komorowska>.

¹⁵ Scena Wspólna Teatru Łejery i Centrum Sztuki Dziecka – PIK.Poznan.pl.

spuentować historią całego zjawiska kulturowego, jakim są, i zaproponował mi jej napisanie” (Theus, 2015).

Jak zaznacza autor, „Łejery” to jedna z legend Poznania (Theus, 2015). Narracja „Trzech przystanków do teatru” (Przewoźniak, 2015):

ciągnie się przez czterdzieści lat. W pamiętnikarskich zapiskach „Czerwonego”, jednego z głównych bohaterów, pojawiają się postacie autentyczne, takie jak druh Jurerek (Jerzy Hamerski), druha Ela (Elżbieta Drygas), czy Druh Czarnuch (Zbigniew Czarnuch), bez których szkoła „Łejery” nigdy by nie powstała (Theus, 2015).

Honorowym patronatem książkę objął Prezydent Miasta Poznania – Jacek Jaśkowiak (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Hamerski od lat udowadnia, że scena teatralna w szkole jest tak potrzebna, „jak sala gimnastyczna w szkole sportowej”, a wcześniejszy „brak sceny sprawiał, iż szkoła była okrętem bez żagli”¹⁶.

Dzięki wysiłkom Jerzego Hamerskiego oraz jego umiejętności zjednywania sobie ludzi sztuki, rodziców, pedagogów i urzędników,

Scena Wspólna żyje i ma się dobrze, a wysiłek wielu utalentowanych ludzi współtworzących obie odpowiedzialne za nią instytucje daje nadzieję, że jej aktywność będzie bogata i cenna poznawczo, artystycznie, pedagogicznie i animacyjnie (Tysza, 2014).

Podsumowanie

Jerzy Hamerski w swojej koncepcji pedagogicznej wyraźnie nawiązuje do „Makusynów”, a także osiągnięć Profesora Heliodora Muszyńskiego:

Myślę, że tajemnica tak długiego trwania zespołu tkwi w ustalonym na początku pomysłu wychowawczym i dostosowanych do niego metod i form pracy, a przede wszystkim w fantastycznych pedagogach i artystach, których udało mi się gromadzić wokół siebie. Miałem też wielkie szczęście do mistrzów: Heliodora Muszyńskiego i harcmistrza Zbigniewa Czarnucha twórcy zielonogórskich „Makusynów”, u których terminowałem jako czeladnik (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Druh wspomina także, iż przez całe życie konstruując i doskonaląc koncepcję pedagogiki „Łejerskiej”, ustawicznie poszukiwał „nowych, własnych ścieżek, wyznaczających życie gromady, czyli innowacji” (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...). Dla Druha ważne było od zawsze:

łamanie stereotypów, zakorzenionych zarówno w nas, dorosłych (homo sovieticus), jak i w anachronicznych metodach nauczania i wychowania. W upodmiotowieniu

¹⁶ Republika Łejerska. Państwo, które istnieje dzięki przemytowi | Filip Czeaka, Magazyn TVN24.

dzieci i rodziców. W porywaniu nauczycieli, rodziców i dzieci do wspólnych, wielkich wyzwań: budowania własnej szkoły i teatru (Informacje uzyskane od Jerzego Hamerskiego...).

Misją pedagogiczną Hamerskiego, podobnie jak Z. Czarnucha, jest wychowanie człowieka zaangażowanego, zdolnego do przetwarzania świata.

W koncepcji pedagogicznej „Łejarów”, w „centrum” jej zainteresowania znajduje się człowiek – dziecko, którego prawa zostają zaakcentowane, a które jest sprawcze. Pedagodzy „łejarscy” pracując zgodnie z „Małą Konstytucją Republiki Łejarskiej”¹⁷, wspierają uczniów w rozwoju poprzez tworzenie dla nich ofert edukacyjnych w przestrzeni fizycznej i społecznej dostosowanej do potrzeb i możliwości rozwojowych dziecka, stąd szkoła ta, pomimo iż pozostaje pod nadzorem Ministerstwa Edukacji Narodowej i jest szkołą publiczną, realizuje eksperyment pedagogiczny „Teatr jako środek wszechstronnego rozwoju uczniów – nauka przedsiębiorczości”¹⁸, który otrzymał akredytację MEN na lata 2019-2038. Dzięki niestandardowym rozwiązaniom zapoczątkowanym przez J. Hamerskiego i E. Drygas, a kontynuowanym obecnie przez charyzmatycznego i zaangażowanego dyrektora Karola Sarnę (Lechman, 2016; Jarmuż, 2016)), koncepcja szkoły „łejarskiej” pozostaje nadal koncepcją otwartą i modyfikowaną w zależności od zaobserwowanych przez nauczycieli oraz rodziców wyzwań współczesnego świata, a uczniowie zdobywają najwyższe wyróżnienia w olimpiadach międzyprzedmiotowych, jak też międzynarodowych prestiżowych konkursach (Burakowski, 2024; Kubiak-Piłat, 2023).

Wkład autorów

Autor deklaruje samodzielny wkład w powstanie pracy.

¹⁷ Mała Konstytucja Republiki Łejarskiej, <https://lejery.pl/wp-content/uploads/2020/02/mac581a-konstytucja-rc581.pdf>.

¹⁸ Eksperyment pedagogiczny, <https://lejery.pl/eksperyment-pedagogiczny/>.

REFERENCES

Opracowania

- Bekulard, L. (2020). *O człowieku, który odrę pokochał*. W: A. Maskymowicz (red.), *Ziemia Lubuska* (ss. 151-157). Zielona Góra: Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze
- Czekała, F. (2016). *Historie warte Poznania. Od PeWuKi i Baltony do kapitana Wrony*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie
- Czekała, P. (2016/2017). *Nasz poznański elementarz.org*. *Uczyć Lepiej*, 4, 16
- Drygas, E., Hamerski, J. (2008). *Emilkowy Piosennik*. Poznań: Łejery
- Hamerski, J. (brak daty). *Historia Łejerów do śpiewania. Nadzwyczajny Jubileuszowy Rocznik Łejerski*. Poznań: Łejery
- Hamerski, J. (1981). *Otwartość w programie pracy wychowawczej*. *Życie Szkoły*, 2, 23-28
- Hamerski, J. (2011). *Historia Łejerów do śpiewania*. Poznań: Stowarzyszenie Łejery
- Hamerski, J. (2011). *Wypożyczalnia skrzydeł, czyli 23 lata łejerowania na Cytadeli*. *Kronika Miasta Poznania*, 4, 346-355
- Hamerski, J. (2012). *Kartofle z ogniska, czyli impreza plenerowa z rodzinami*. *Świetlica w Szkole*, 2, 13-14
- Hamerski, J., Jakubowska, E., Jóźwiak, M., Putkiewicz, A. (2014). *Inspiracje muzyczne do podręcznika „Nasz elementarz”*. Warszawa: Wydawnictwo ORE
- Hamerski, J., Drygas, E. (2024). *50 lat łejerowania. Wywiad rzeka*. Poznań: Stowarzyszenie Łejery
- Karasińska, M. (2015). *O potrzebie teatru szkolnego*. W: B. Gromadzka, J. Kaniewski, W. Wantuchss (red.), *Uczeń – nauczyciel – badacz w przestrzeni teatru* (ss. 38-43). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Osiński, Z. (2010). *Edukacja historyczna okresu PRL w służbie władzy i ideologii – konsekwencje i zagrożenia*. W: E. Gorloff, R. Grzybowski (red.), *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945-2009)* (ss. 109-120). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Przewoźniak, M. (2015). *Trzy przystanki do teatru*. Poznań: Wydawnictwo Papilon
- Sadowska, K. (2024a). *Zbigniew Czarnuch – pedagog, działacz społeczny, regionalista i mistrz poznańskich „Łejerów”*. *Wychowanie w Rodzinie*, XXXI, 4, 51-69
- Sadowska, K. (2024b). *Elżbieta Drygas – poznańska pedagożka, „teatralniczka” i działaczka społeczna – refleksja u progu 50-lecia pedagogiki „łejerskiej”*. *Studia Edukacyjne*, 74, 43-66
- Zawadzka, A., Sypniewski, J. (2019/2020). *Praca z lalką sceniczną w Łejerach*. *Uczyć Lepiej*, 2, 14-15

Źródła internetowe

- Burakowski, P. (2024). *Duda-Cars, dealer Mercedesa oraz Mazdy z lokalizacjami w Poznaniu, Wrocławiu i Lesznie, działa pomocowo na wielu polach, choć na szczególną uwagę zasługują jego przedsięwzięcia nastawione na młodych ludzi*, <https://www.miesiecznikdealer.pl/rynek/aktualnosci/inwestycja-w-młodych> [dostęp: 16.08.2025]
- Czekała, F. (2015). *Ta szkoła ma filię na Madagaskarze, choć prawo nie przewiduje nawet jej istnienia*, <https://archiwum.tvn24.pl/magazyn-tvn24/30/tvn24.pl/magazyn-tvn24/taszkola-ma-filie-na-madagaskarze-choc-prawo-nie-przewiduje-nawet-jej-istnienia,30,683.html> [dostęp: 26.07.2025]
- Eksperyment pedagogiczny*, <https://lejery.pl/eksperyment-pedagogiczny/> [dostęp: 19.08.2025]

- Gniewek-Juszczak, E. (2023). *Nowość w Nowej Soli. W samo południe w części miasta rozbrzmiewa melodia*, <https://nowasol.naszemiasto.pl/nowosc-w-nowej-soli-w-samo-poludnie-w-czesci-miasta/ar/c7-9482175> [dostęp: 27.08.2025]
- Hamerski, J. (2020a). *Zdobynamy Mount Everest*, <https://lejery.pl/2020/11/02/przepis-na-lejerskie-harcerstwo-teatr-i-szkole-czyli-moja-ksiazka-kucharska-czesc-9/> [dostęp: 17.08.2025]
- Hamerski, J. (2020b.). *Szli na Zachód osadnicy, Przepis na lejerskie harcerstwo, teatr i szkołę, czyli moja KSIĄŻKA KUCHARSKA / część 2*, <https://lejery.pl/2020/09/14/przepis-na-lejerskie-harcerstwo-teatr-i-szkole-czyli-moja-ksiazka-kucharska-czesc-2/> [dostęp: 18.08.2025]
- Hamerski, J. (2020c). *Bodajbyś cudze dzieci uczył... Teatr dziecięcy, czyli droga dochodzenia do formuły*, <https://lejery.pl/2020/09/28/przepis-na-lejerskie-harcerstwo-teatr-i-szkole-czyli-moja-ksiazka-kucharska-czesc-4/> [dostęp: 27.08.2025]
- Hamerski, J. (2020d). *Szkola z marzeń*, <https://lejery.pl/2020/10/05/przepis-na-lejerskie-harcerstwo-teatr-i-szkole-czyli-moja-ksiazka-kucharska-czesc-5/> [dostęp: 10.08.2025] <https://lejery.love/jerzy-hamerski/> [dostęp: 17.08.2025] <http://orderusmiechu.pl/kapitula/> [dostęp: 17.08.2025]
- Jarmuż, A. (2016). *Prezydent Republiki Łeberskiej przywraca w szkole spokój*, <https://gloswielkopolski.pl/prezydent-republiki-lejerskiej-przywraca-w-szkole-spokoj/ar/9780289> [dostęp: 06.08.2025]
- Jerzy Hamerski | Odkryj Poznań | Poznan.pl (www.poznan.pl) [dostęp: 04.08.2025]
- Kamińska, K. (2015). *U nas jest kolorowo. Rozmowa z Jerzym Hamerskim, twórcą poznańskich Łejerów*, <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news/u-nas-jest-kolorowo,86019.html> [dostęp: 07.08.2025]
- Klimek, S. (2013). *Dzieci w sprawie dzieci. Na Scenie Wspólnej*. Kultura Poznań – Wydarzenia Kulturalne, Informacje i Aktualności z dnia 26.10. Kultura Poznań – Wydarzenia Kulturalne, Informacje i Aktualności | Poznan.pl [dostęp: 11.08.2025]
- Koral, D. (2016). *To jedyna taka szkoła w naszym kraju*. Dotarła do Poznania w 13 tirach, tekst z dnia 29 marca. <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/to-jedyna-taka-szkola-w-naszym-kraju-dotarla-do-poznania-w-13-tirach/d4p840> [dostęp: 20.07.2025]
- Korcz-Dziadosz, J. (2020a). *Makusyny*. <https://zielonagora.zhp.pl/wp-content/uploads/2020/06/Pe%C5%82na-m%C4%85drych-polska-ziemia-makusynyaautor-Jadwiga-Korcz.pdf>. [dostęp: 20.08.2025]
- Korcz-Dziadosz, J. (2020b). *Historia naszego hufca – najbliższa, a często nieznaną*, <https://zielonagora.zhp.pl/historia-naszego-hufca-najblizsza-a-czestonieznana/> [dostęp: 21.08.2025]
- Kubiak-Piłat, B. (2023). *Uczniowie ze szkoły „Łejery” w finale prestiżowego konkursu. Wciąż można im pomóc*, <https://www.rmfm24.pl/regiony/poznan/news-uczniowie-ze-szkoly-lejery-w-finale-prestizowego-konkursu-wc,nId,6781252> [dostęp: 16.08.2025]
- Lechmann, A. (2016). *Karol Sarna – mkatecheta i dyrektor Łejerów: Z Chmielewską mógłbym spędzić każdy wieczór*, <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,19720037,karol-sarna-katecheta-i-dyrektor-lejerow-z-chmielewska-moglbym.html> [dostęp: 06.08.2025]
- Lehmann, A. (2015). *Szkola Łejerów, czyli eksperyment z teatrem*, <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,17743303,skola-lejerow-czyli-eksperyment-z-teatrem.html> [dostęp: 10.08.2025]
- Mała Konstytucja Republiki Łeberskiej, <https://lejery.pl/wp-content/uploads/2020/02/mac581a-konstytucja-rc581.pdf> [dostęp: 21.08.2025]
- Nowicka, P. (2015). *Elżbieta Drygas, założycielka szkoły Łejery. Wszystko dla dzieci i teatru [SYLWETKA]* (wyborcza.pl) [dostęp: 10.08.2025]

- Republika Łejerska. Państwo, które istnieje dzięki przemytowi | Filip Czekala, Magazyn TVN24 [dostęp: 19.07.2025]
- „Scena wspólna” otwarta przez A. Komorowską (2013). Publikacja z 17.09, <https://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/scena-wspolna-otwarta-przez-a-komorowska> [dostęp: 14.08.2025]
- Scena Wspólna Teatru Łejery i Centrum Sztuki Dziecka – PIK.Poznan.pl [dostęp: 19.06.2025]
- Szkoła Łejery – REPUBLIKA ŁEJERSKA (lejery.pl) [dostęp: 13.08.2025]
- Theus, J. (2015). *Trzy przystanki do teatru, czyli historia łejerskiej „mafii”*, Głos Wielkopolski, <https://gloswielkopolski.pl/trzy-przystanki-do-teatru-czyli-historia-lejerskiej-mafii/gh/8012118> [dostęp: 10.08.2025]
- Turkowski, M. (2022). *Pierwsza pamiątka z Nowej Soli dla kardiologów*, <https://zachod.pl/636574/pierwsza-pamiatka-z-nowej-soli-dla-kardiologow/> [dostęp: 26.08.2025]
- Tyszka, J. (2014) *Scena wspólna i co z niej wynika*, <https://www.teatralny.pl/artykuly/scena-wspolna-i-co-z-niej-wynika-364> [dostęp: 28.06.2025]
- Uzasadnienie do projektu uchwały Rady Miasta Poznania w sprawie nadania tytułu „Zasłużony dla Miasta Poznania” Panu Jerzemu Hamerskiemu, Jerzy Hamerski | Odkryj Poznań | Poznan.pl (www.poznan.pl) [dostęp: 15.08.2025]

Podstawy prawne

- Załącznik nr 1 do Uchwały Rady Pedagogicznej nr III/2022/2023 z 29 sierpnia 2022 roku, Statut Szkoły Podstawowej nr 83 „Łejery” im. Emilii Waśniowskiej